

מכללת אורות ישראל
קמפוס רחובות
קורס סמסטריאלי:
שואה והלכה

מרצה: אמיתי בן-נון
מסלול: תושבי"ע, היסטוריה
היקף: 28 שעות

תוכן הקורס ורציונאל

הקורס יעסוק בלימוד תקופת השואה מן ההיבט ההיסטורי כפי שעולה מן המחקר הכללי לצד עיון בספרות הרבנית שנכתבה בתקופת השואה ולאחריה.

במהלך הקורס תינתן סקירה היסטורית של הקהילות היהודיות באירופה, מצבם והתמורות שחלו בהם בתקופת השואה תוך התייחסות להיבטים היסטוריים בחיי הדת בתקופה זו. נדון במצבים בהם התעוררו דילמות מוסריות והלכתיות, על רקע מצב היהודים לפני השואה, במהלכה ובעקבותיה. סוגיות אלו ידונו מתוך לימוד ועיון בתשובות רבות ומגוונות שנכתבו על ידי רבנים בתקופה זו וכן מתוך שימוש במחקר ההיסטורי העדכני להבנת התקופה.

יחידות ההוראה

שיעור 1- רקע היסטורי. יהדות פולין בין המלחמות ובתקופת השואה

במהלך השיעור נלמד על העולם היהודי לפני פרוץ המלחמה. נתמקד בקהילה היהודית בפולין בין שתי מלחמות העולם. נלמד על הלכי הרוח של הקהילות השונות והתמודדותם של היהודים עם בעיות התקופה בפולין. זאת מתוך מגמה לתת מבט היסטורי להבנת התקופה שלפני פרוץ מלחמת העולם השנייה.

מקורות ביבליוגרפיים 1-4,40

שיעור 2 - רקע היסטורי – יהדות גרמניה.

יהדות גרמניה שונה באופייה מיהדות מזרח אירופה. נלמד על אופיה והתפתחותה של יהדות זו במאה ה-19 וה-20 תוך שימת דגש להתהוותם של קהילות וזרמים שונים ביהדות זו ויחסי הגומלין בניהן. כמו כן נראה כיצד התמודדה יהדות גרמניה עם המדיניות הנאצית. יושם דגש בשיעור על התמודדות הרבנים עם גזירת השחיטה.

שיעור 3 – הקהילה היהודית ערב השואה ובמהלכה בהונגריה וברומניה

בשיעור זה נלמד על יהדות הונגריה, השניה בגודלה באירופה בטרם המלחמה. נעמוד על אופייה הקהילתי והמתח בין הזרמים השונים בה וכן נסקור את מקומם ויחסם של היהודים עם השלטון והאוכלוסייה ההונגרית. כמו כן נדון במצבם של היהודים בתקופת השואה וכן בניסיונות הצלה שנעשו בבודפשט.

נלמד על יהדות רומניה בין המלחמות ובעת הכיבוש הנאצי. ייתן דגש על העמידה הרוחנית של קהילת גרמניה בתקופת השואה.

מקורות ביבליוגרפיים 9-14

שיעור 4- יהדות ליטא בין המלחמות ובתקופת השואה

יהדות ליטא נחשבה לאחת הקהילות היהודיות הגדולות והחשובות בקרב יהדות מזרח אירופה והמרחב האשכנזי כולו. קהילת יהודי ליטא הייתה בעלת ייחודיות משלה, ונודעה כמעוז הלמדנות התורנית והישיבות. בשיעור יובא רקע היסטורי על הקהילה בין המלחמות וכן את מצב היהודים עם הכבוש הסובייטי ב-1940 ולאחר מכן עם כניסת הגרמנים ביוני 1941.

מקורות ביבליוגרפיים 15-16

שיעור 5- גישות ומאפיינים ביחס להלכה בימי השואה

לדיון במחקר ההלכתי בימי השואה יש כמה כיוונים. כיוון אחד הולך בעקבות פסיקה של רב אחד בתחנות שונות של חייו בימי השואה. מעקב כזה מאפשר הצצה לתהליך שיקול הדעת והחוויות האישיות של אותו רב פוסק באותם מצבים מיוחדים שנקלע אליהם. כיוון נוסף הינו התמקדות בנושאים ספציפיים של פסיקה והשוואתם בחתך רחב למקומות אחרים. במהלך השיעור נתמקד בדוגמאות לכיוונים אלו ובהגדרות הלכתיות בתקופה זו.

מקורות ביבליוגרפיים 17-18

שיעור מס' 6- התגובה ההלכתית לקיום שגרת החיים הדתית לנוכח מצב היהודים בתקופת השואה

בשיעור נלמד שאלות ותשובות שנתנו ע"י רבנים בשואה לשאלות העוסקות במעגל השנה בנושאים כמו שבת חגים ומועדים וכן במעגל החיים (תפילה, כשרות, תפילין, גילוח הזקן, ברית, חתונה וקבורה)

מקורות ביבליוגרפיים 19-21

שיעור מס' 7 – קידוש החיים או מסירה למיתה - דילמות מוסריות במצבים של סיכון עצמי, שילוחים למחנות ושאלות קדימות בהצלה

סוגיות הלכתיות אלו הם מהביטויים הקשים של ימי השואה. המצבים המתוארים בהם הם טרגיים במיוחד ולא יתכן לתת להם מענה חד משמעי. גם תנאי הדיון היו בלתי מציאותיים. רבנים נאלצו לפסוק בד"כ ללא אפשרות דיון ויעוץ, במהירות ולעיתים ללא ספרות מתאימה. בשיעור נפגש עם דילמות אלו ונראה את פסיקתם במצבים אנומליים אלו. נלמד על ההבחנה בין הצורך למסור את הנפש במצבים מסוימים לבין החובה להמשיך לחיות אף במחיר של עבירה על חוקי התורה.

מקורות ביבליוגרפיים 22-23, 41

שיעור מס' 8 - "ילדי המנזרים" - סקירה היסטורית והתגובה ההלכתית

במצבי הסכנה אליהם נקלעו היהודים עלתה האפשרות להצלה ע"י שימוש בזהות נוכרית או על ידי מסתור בסביבה נוכרית ובמנזרים. מצבים אלו היו כרוכים בהתנהגויות שעל פי ההלכה יש בהם חשש קרבה לעבודה זרה ולהמרת דת. בשיעור נלמד על ההבטים ההיסטוריים של סוגיא זו ועל ההתייחסות ההלכתית שנתנה להם בימי השואה.

מקורות ביבליוגרפיים 24-26

שיעור מס' 9 המנהיגות הרבנית נוכח המידע על רצח ההמונים

בשיעור נעסוק בתגובתם של הרבנים לנוכח המידע על הרצח השיטתי שביצעו הגרמנים. כיצד פעלו מול קהילותיהם? מהם הבעיות איתם נאלצו להתמודד? האם בחרו להישאר עם קהילתם עד הסוף המר או שנמלטו?

מקורות ביבליוגרפיים 27-28

שיעור מס' 10 - שארית הפליטה - רקע היסטורי וההתמודדות הרבנית בנושא עגונות בשואה ולאחריה

סוגית העגונות הייתה לשאלה הרחבה ביותר לאחר תקופת השואה וכן היוותה שאלה מרכזית גם בתקופת השואה עצמה. סוגיה זו העסיקה מאוד את הניצולים ואת הרבנים ודרשה מענה הלכתי לגברים ונשים שאיבדו את בני זוגם ורצו להקים משפחה מתוך השבר והבדידות. בשיעור נלמד על ההתמודדות הרבנית בסוגיה זו.

מקורות ביבליוגרפיים 18, 29-30

שיעור מס' 11 - ההתייחסות הרבנית לנושא המרד

מה היה יחסה של ההנהגה הרבנית, כולל החרדית, למרד הפיזי בתקופת השואה? בשיעור נלמד על ההתבטאויות וההתייחסות של רבנים בתוך הגטו למרד ונראה כי התמונה מורכבת יותר ממה שמקובל לחשוב.

מקורות ביבליוגרפיים 31-33

שיעור מס' 12 - התמודדות דתית והלכתית של נשים בשואה

בשיעור נתמקד בשאלות ודילמות הלכתיות שהכרעה בהן הייתה בידי נשים כתוצאה מהמצב הייחודי שנוצר בתקופת השואה וכן בשאלות הקשורות בנשים שהופנו לרבנים, כתוצאה מהנסיבות החדשות שנוצרו.

מקורות ביבליוגרפיים 34-35

שיעור מס' 13 - המענה הרבני לצרכי הניצולים במחנות העקורים

רבבות ניצולים מצאו עצמם לאחר המלחמה במחנות עקורים. לצד השיקום הפיזי והרגשי שהחל במחנות אלו, החלו רבנים לפעול לשיקום רוחני של הניצולים. רבנים ניצולים וכן רבנים צבאיים מהצבאות המשתחררים באו לעזרת הניצולים והחלו לפעול במישור זה. בשיעור נראה ונכיר את פועלם של רבנים אלו, עם מה נאלצו להתמודד וכיצד הגיבו לנוכח מציאות זו.

שיעור מס' 14-רבנים וספרות הלכתית לאחר השואה

לאחר השואה נוצר צורך אצל חלק מהרבנים הניצולים לכתוב ולתעד את קורות השואה גם מן ההיבט ההיסטורי וגם מן ההיבט ההלכתי. כמה אפיקים לכתובה זו, חלקה בהוצאת כתבים של רבנים ות"ח שנספו בתקופת השואה וחלקה בצורך להביא לציבור את ההתמודדויות הקשות גם מבחינה הלכתית בתקופת השואה וכן סיבות נוספות. בשיעור נעמוד על הכתיבה התורנית לאחר השואה, היקפה ותוכנה. נעמוד על השאלה האם הכתיבה הרבנית בה תיאור חיי הדת ושאלות הלכתיות שנשאלו באותה התקופה מהווים מקור תיעודי מהימן או שמא יש מקום להטיל ספק באוטנטיות שלהם?

מקורות ביבליוגרפיים 38-39

דרישות הקורס

מבחן מסכם נוכחות במפגשים וקריאת מאמרים נדרשים. (5,8,20,23 מתוך הרשימה הביבליוגרפית)

דרכי התקשרות עם המרצה

באמצעות דואר אלקטרוני.

amitaibn1@gmail.com

מקורות ביבליוגרפיים

1. בינה גרנרסקה-קדרי, היהודים בהתפתחות הכלכלית של פולין במאה ה-19, בתוך ישראל ברטל וישראל גוטמן (עורכים) קיום ושבר-יהודי פולין לדורותיהם, הוצאת מרכז זלמן שזר, עמ' 315-336
2. עמנואל מלצר, המעמד הפוליטי של יהדות פולין נוכח הקצנת האנטישמיות, 1930-1939, בתוך ישראל ברטל וישראל גוטמן (עורכים) קיום ושבר-יהודי פולין לדורותיהם הוצאת מרכז זלמן שזר, עמ' 427-450
3. חוי דרייפוס (בן ששון), "אנו יהודי פולין", עמ' 63-31, יד ושם, 2009.
4. חיים שלם וזאב ארליך, תגובתם של חוגים אורתודוכסים בפולין לחוק מנוחת יום ראשון, בתוך דוד אנגל דוד אסף ואלחנן ריינר(עורכים) גלעד-לתולדות יהודי פולין ותרבותם כ' הוצאת אוני' תל אביב, תשס"ו עמ' 135-144
5. שנות ראינו רעה, כרך א, האורתודוקסיה בגרמניה תחת השלטון הנאצי, הוצאת יד ושם, 2006
6. טרודה מאורר, היהודים ברפובליקת ויימר ובתקופה הנאצית 1918-1945, בתוך מריון קפלן(עורכת), קיום בעידן של תמורות; חיי יום-יום של היהודים בגרמניה 1945-1618, הוצאת שזר ירושלים תשס"ח עמ' 394-411, 424-489
7. שאול פרידלנדר, גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות 1933-1939, הוצאת עם עובד, תשנ"ח.
8. שרה קפלן, דיונים הלכתיים סביב גזירת השחיטה בגרמניה הנאצית, בתוך יהודה אייזנברג, (עורך)מכלול גליון יט, תש"ס, עמ' 56-68.

9. תולדות השואה-הונגריה, רנדולף ל' בראהאם, נתלאל קצבורג, עמ' 1-117, יד ושם ירושלים, 1992.
10. אסתר פרבשטיין, בסתר המדרגה, עמ' 57-12, מוסד הרב קוק, ירושלים 2013.
11. תולדות השואה - רומניה מאת ז'אן אנצ'ל, הוצאת יד ושם
12. יעקב גלר, העמידה הרוחנית של יהודי רומניה בתקופת השואה (1940-1944) לוד, אורות יהדות המגרב, תשס"ג.
13. האנציקלופדיה של השואה, ישראל גוטמן, עורך. "וילנה", כרך שני עמ' 406-409, הוצאת יד ושם וספריית פועלים. 1990
14. נעמי בלנק וחיים גניזי, מחתרת הצלה, בני עקיבא בהונגריה בתקופת השואה, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 1993
15. יצחק ארד, רצח היהודים בליטא תחת הכיבוש הגרמני (1941-1944), דפים לחקר השואה, י"ז, תשס"ג-2003, עמ' 135-156.
16. כריסטוף דיקמן, המלחמה ורצח יהודי ליטא, בתוך: מדיניות ההשמדה הנאצית, 1939-1945, תשס"א-2001, עמ' 277-315.
17. אסתר פרבשטיין, מבואות רבניים כטקסט היסטורי של השואה: הרב, הנער והפליטים בבודפשט 1944. בתוך שרה בנדר, עירית מילנר (עורכות) דפים לחקר השואה כ (תשס"ו) 81-111
18. אסתר פרבשטיין, בסתר רעם: הלכה, הגות ומנהיגות בימי השואה, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ח.
19. הרב אפרים אשרי, שו"ת ממעמקים, ניו יורק תשל"ט.
20. הרב יהושע אהרונסון, עלי מרורות: יומנים, שו"ת, הגות – בשואה, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשע"ד 2013.
21. הרב צבי הירש מייזליש, שו"ת מקדשי ה', חלק א' סימן ד, ירושלים, תשס"ח. הרב שמעון אפרתי, שו"ת מגיא ההריגה, ירושלים תשכ"א.
22. יחזקאל שרגא ליכטנשטיין, והסנה איננו אוכל: סוגיות מימי השואה בראי ההלכה, יד ושם ירושלים 2014.
23. זורוף אפרים, "ועד ההצלה של הרבנים האורתודוקסיים בארה"ב בתקופת השואה", האוניברסיטה העברית, תשנ"ז.
24. בוגנר נחום, בחסדי זרים: הצלת ילדים בזהות שאולה בפולין, הוצאת יד ושם, תשס"א.
25. פרשנות תאורגית לדברי הרמב"ם: רכישת תעודות המרה במשנת הרב יששכר שלמה טייכטל בתוך הרמב"ם בנבכי הסוד (תשס"ט), 323-342
26. שלום המאירי, שאלות הלכה בענייני התנצרות בימי השואה, פירות האילן ו, הוצאת בר אילן תשנ"ח.
27. חיים שלם, עת לעשות להצלת ישראל. אגודת ישראל לנוכח השואה 1942-1945. עמ' 142-215, מכון בן גוריון, 2007.
28. מנדל פייקאז, חסידות פולין מגמות רעיוניות בין שתי המלחמות ובגזרות ת"ש-תש"ה ("השואה"), מוסד ביאליק, ירושלים, 1997.
29. "לבנות החרבות": עגונות השואה. בשביל הזיכרון 5 (תש"ע), יד ושם, עמ' 38-45
30. דן מכמן, "המחקר על אורח חייו של הציבור הדתי תחת השלטון הנאצי", בתוך: השואה בהיסטוריוגרפיה, תשמ"ז.
31. חיים שלם, "רבנים ומרד גטו ורשא-מיתוס ומציאות", בשביל הזיכרון 10, יד ושם, עמ' 25-31

32. יהודית תידור-באומל, "תגובות למרד בעולם החרדי", דפים לחקר השואה יב, עמ' 289-308
33. מיכל שאול, פאר תחת אפר, החברה החרדית בישראל בצל השואה 1945-1961, יד בן צבי ויד ושם, ירושלים 2014.
34. עופר דליה, "אימהות בצל השואה", ילקוט מורשת פו, תשס"ט עמ' 39-60
35. נשים ומשפחה בשואה-קובץ מחקרים בעריכת אסתר הרצוג, בני ברק תשס"ו
36. זרח זרהפטיג, פליט ושריד, הוצאת יד ושם, תשמ"ד.
37. אהרון סורסקי, לפיד האש : פרקי חייו של יקותיאל יהודה הלברשטאם, אבדק"ק צאנו-קלויזנבורג. בני ברק, תשנ"ז.
38. זכרון בספר, קורות השואה במבואות לספרות הרבנית. עורכים אסף ידידיה, נתן כהן, אסתר פרבשטיין, הוצאת ראובן מס, ירושלים, תשנ"ח.
39. אסתר פרבשטיין, "קברניטים בספינה טובעת : רבנים בפולין בימי השואה לאור כתביהם", בתוך נתיב 3,17-4 (תשס"ד) 31-36
40. Unger Michal, "Reassessment of the Image of Mordechai Chaim Rumkowski," *search and Research Lectures and Papers*, 6(2004).
- Polonsky Antony, *Jewish in Poland and Russia: 1914 to 2008* (Oxford: Littman Library 41 of Jewish Civilization, 2012), vol iii.